

Димитър Ангелов/София/

ХИЛЯДА И СТО ГОДИНИ ОТ ИДВАНЕТО НА
КИРИЛОМЕТОДИЕВИТЕ УЧЕНИЦИ В
БЪЛГАРИЯ

Хиляда и стогодишнината от идването на Кирилометодиевите ученици в България е добър повод да се спрем и върху техните заслуги в голямото дело на утвърждаването на славянската писменост и книжнина, оставило трайни следи в историята на славянските народи и на славянската култура. Дело, в което учениците на двамата бележити солунски просветители са станали съпричастни още от самото начало и в името на което, като техни верни сподвижници, са ги следвали и са се борели заедно с тях по време на продължителната и изпълнена с трудности и препятствия мисия в Моравия и Панония. Дело, което след смъртта на Методий през 885 г. и последвалите гонения от страна на немското духовенство, остава вече единствено в ръцете на Кирилометодиевите ученици и което те доразвиват в един последен, решаващ етап за неговото трайно утвърждаване. Етап, разгърнал се и завършил в пределите на българската държава.

За ролята на учениците на Кирил и Методий още преди моравската мисия през 863, може да се съди от данни в тъй нар. "Панонски легенди" /т.е. двете Пространни жития/. В добре познатия пасаж от Пространното Кирилово житие, в който се разказва за създаването на славянската азбука, четем, че преди тя да бъде изнамерена от Кирил по божие вдъхновение, той се бил отдал на молитва заедно с другите си сътрудници/... и съинѣми поспѣшники¹. За същия епизод в Пространното житие на Методий е даден малко по-разширен вариант, а именно, че когато император Михаил II наредил на двамата братя да отидат в Моравия, "те се отдадоха на молитва заедно с други, които

бяха със същия дух като тях /... и съ инѣми, иже бѣахоу тогожде духа, Ёгоже и си!

И тогава, отбелязва житиеписецът, "бог яви на философа славянските писмена и той, като устрои буквите, състави евангелската беседа и пое пътя към Моравия като взе и Методий". Може с основание да се предполага въз основа на тези две кратки известия, че както при съставяне на славянската азбука, така и при превода на богослужебните книги от гръцки на старобългарски, определено участие са имали и тези първи "сътрудници" и "хора от същия дух", намиращи се при двамата братя и споделящи техните разбирания и планове. Особено показателна е характеристиката "хора от същия дух", сочеща за единомислие и единопътие.

Между първите ученици на Кирил и Методий е бил Климент Охридски, бъдещият бележит просветител на българите. За това може да се съди от един пасаж в неговото "Пространно житие", съставено към края на XI в. от охридския архиепископ Теофилакт въз основа на съвременни на живота и дейността на Климент извори от X в. Казва се там, че Климент "още от младежки и юношески години придружавал Методий... и видял с очите си всички дела на своя учител"³. Към кръга на първите Кирило-методиеви ученици е принадлежал и Наум, за което свидетелствува уводът на тъй нар. "Второ Наумово житие". Там четем, че той бил роден в Мизия /архаизиращо име на България – б.н./ и че от рано се присъединил към Кирил и Методий, които, по думите на житиеписеца "обикаляха и наставляваха мизийския и даблматинския род", и с които Наум "вървял навред, та дори и до стария Рим".⁴

Сравнително ограниченият брой на учениците на Кирил и Методий, с които те се отправили към Моравия, нарастнал значително по време на тяхната проповедническа, книжовна и организационна дейност за периода от 863 до 869 година. Това се дължало на нуждата на тамошната църква от повече образовани хора, които да служат литургия на славянски език и да учат населението на славянско четмо и писмо. Знае се от едно известие на "Пространното Кирилово житие", че когато братята пристигнали в Панония в двора на княз Коцел, той им дал около

петдесет души, за да ги обучават на роден език⁵. Придружавани от най-близките си и верни сподвижници, Кирил и Методий дошли по покана на папа Адриан през 868 г. в Рим. Между тях се намирали Климент и Наум, които, според едно известие във "Второто Наумово житие", Адриан "ръкоположил заедно с останалите /ученици – б.н./ за свещеници и дякони"⁶. И това било признание не само за двамата солунски прсветители, но и за най-преданите им съратници, които ги следвали неотлъчно още от първите стъпки на тяхната дейност във Византия, та чак до "стария Рим", и които споделяли с тях всички трудности и препятствия в сложната им религиозно-просветна мисия.

След смъртта на Кирил през 869 г., когато Методий трябвало да продължи сам започнатото дело, числото на учениците продължавало да се увеличава. Според едно известие в "Пространното Климентово житие" по време на своята 16-годишна дейност в Панония и Моравия, Методий успял да подготви "двеста добре образовани хора за свещеници, дякони и поддякони"⁷. Хора, на които той можел да разчита като на свои верни помощници в процеса на по-нататъшното утвърждаване на славянската писменост и книжнина. С помощта на двама от тях, както се разказва в "Пространното житие", Методий превел в удивително кратък срок от гръцки на славянски почти целия Стар завет⁸ и с това увенчал в края на живота си огромното си книжовно творчество. Подготвени от него били при това не само духовници, но и светски лица. "И ако, отбелязва по този повод Климентовият житиеписец, са били толкова много духовните лица, нека си представим, колко голямо е било числото на миряните"⁹.

Наред с Климент и Наум, които били едни от най-способните и надарени Методиеви ученици, все повече се изявявал и Горазд с отличните си богословски и езикови познания /знаел добре славянски и латински, според "Пространното Методиево житие", а според Климентовото житие на Теофилакт Охридски – славянски и гръцки/¹⁰. Него именно Методий, предчувствайки края на живота си, посочил за свой заместник. Изявили се и други двама ученици, Сава и Ангеларий. Това са именно онези петима ученика – Горазд, Климент, Наум, Сава и Ангеларий, кои-

то Теофилакт назовава "корифеи на групата"/^{II} и на която било съдено да понесе много страдания след смъртта на своя учител. Тези пет Методиеви ученика, заедно със солунските просветители Кирил и Методий, са, както се знае, тъй нар. "Свети седмочисленици", влезли по-късно в състава на църковния православен календар като едни от най-почитаните светци.

Между Методиевите ученици е бил и Константин, станал известен по-късно с книжовната си дейност в България като епископ в Преслав. Изрично е отбелязано, че той бил ученик на Методий в приписката на Тодор Доксов от 907 г. към полемичната творба на Атанасий Александрийски срещу арианите, преведена от гръцки на старобългарски от Константин¹². Ученици на Методий били вероятно и подписалите се в списъка за посетители на манастира Райхенау /на брега на Боденското езеро/ Игнаций, Леон, Йоаким, Лазар, Симон и Драгаис, чиито имена фигурират заедно с имената на Методий и Кирил, нанесени пак в същия списък¹³. Това е станало след 870 г. вероятно по времето, когато Методий е бил излязъл заедно със своите сподвижници от затвора, където го били хвърлили немските духовници. За Лазар като за човек, близък на Методий и преследван заедно с него, става дума и в писмото на папа Йоан VIII до папския легат Павел от Анкона¹⁴.

Събитията в Моравия след смъртта на Методий през 885 г. са добре известни. Немското духовенство с мълчаливото одобрение на княз Святополк подложило на ожесточени гонения Методиевите ученици. Мнозина от тях били продадени като роби на еврейски търговци и откарани във Венеция, откъдето по-късно били откупени с намесата на византийския император Василий I и отведени в Цариград. Върнати им били там, както се отбелязва в "Краткото Наумово житие" техните чинове – презвитери и дякони, а освен това им били дадени и служби. "И никой не уяря в робство, но едни получиха успокоение в Цариград, а други дойдоха в българската земя и с велика чест намериха покой" – завършва разказа си житиеписецът¹⁵.

Най-тежки изпитания понесли Климент, Наум, Сава, Горазд и Ангеларий, които били хвърлени в тъмница и оковани във ве-

риги. Развълнувано и живо е описано това в "Пространното Климентово житие". Накрай, след редица перипетии, в които е вмъкнат присъщият за агиографските произведения легендарен елемент, петимата Методиеви ученици, прогонени от Моравия, се отправили за България с надежда, че там ще намерят желаното избавление. "За България закопнели те, за България си мислели и се надявали, че България е готова да им даде спокойствие – така предава техните мисли и настроения Теофилакт¹⁶. И очакванията им се оправдали. Българската държава, покръстена през 865 и получила самостоятелна църква начело с архиепископ, била страната, която в дадения момент изпитвала остра нужда от въвеждането на литургия, писменост и книжнина на разбираем език. А това означавало, че трябва да се ограничи влиянието на намиращото се там византийско духовенство, което извършвало богослужението на гръцки език, да се пресече окончателно въздействието на разпространяваната от него триезична догма и да се създаде кръг от образовани хора – свещеници и учители, които да пишат на роден език. С други думи – означавало, че трябва да стане това, което било осъществено от Кирил и Методий и техните сподвижници в Моравия и Панония и което, за зла участ, претърпяло тежък удар след събитията през 885 г. В такъв смисъл идването на Кирилометодиевите ученици отговаряло изцяло на плановете на княз Борис за пълна българизация на църквата, на училищата, на книжнината. Българският владетел, както се казва в "Пространното Климентово житие", "жадувал за такива мъже"¹⁷. И затова именно Климент, Наум и Ангеларий, след краткия им престой в Белград /граничен град на българската държава по това време /били приети най-радушно от българския владетел и неговите боляри в столицата Плиска. За България потеглили и Горазд и Сава, но известията за по-нататъшната тяхна съдба и дейност са крайно оскъдни. В България пристигнал и Методиевият ученик Константин, но кога и по какъв път, засега не може да се каже с положителност.

Подкрепяно и насочвано от княз Борис и след това и от сина му Симеон /893–927/ делото на Кирил и Методий, рухнало

в Моравия, намира сега своята трайна родина. Важна стъпка, дала тласък за по-нататъшното му развитие, е окончателното отхвърляне на "триезичната догма", разпространявана от византийските духовници и разобличена като несъстоятелна в полемичното слово на Черноризец Храбър "За буквите". Следващата стъпка, осъществена на събора в Преслав през 893 г. е обявяването на славянския /старобългарския/ език за църковен, държавен и литературен. Решение, изиграло изключително важна роля за тръгналия по пътя на самобитно духовно развитие български народ¹⁸.

На преден план в така започналата се църковна и просветна политика изпъкват сега Климент и Наум, двамата най-близки и предани ученици на Кирил и Методий. Още от самото начало на тяхната дейност княз Борис им възлага да организират първите две учебни средища в България – едното в Плиска, по-късно в Преслав, начело с Наум, второто в югозападните български краища с център Охрид, където е изпратен Климент. И резултатите са налице. Виждаме как в необикновено кратко време нараства броят на образованите хора – и млади, и по-възрастни, как се създава и набира сила една нова българска интелигенция, из чиито среди се подготвят учители и свещеници. В продължение само на седем години, както съобщава Климентовият житиеписец, в Охридската учебна школа били обучени на четмо и писмо 3500 души в резултат на неуморните старания на Климент, работещ с изключителен ентусиазъм и усърдие денем и нощем¹⁹. Напредвало просветното дело и в североизточните български земи, където като втори важен център след Плиска се издигнал Преслав, провъзгласен през 893 г. за столица на българската държава. Направените през последно време археологически проучвания на един голям манастирски комплекс при с. Равна /близо до град Провадия/ сочат за наличието на още един просветен и учебен център в североизточна България. Намерените там множество надписи предимно с кирилска азбука ни дават нови ценни данни за развитието на старобългарската писменост през края на IX и началото на X в.²⁰

Успоредно с развитието на просветата с широк размах се

разгръщало строителството на църкви и манастири, както и плодотворно литературно творчество. Решаващ дял за това има Климент Охридски, който се очертава като един от най-плодовитите писатели. Изявил се като даровит майстор на "буквеното слово" още в Моравия, той получава възможност при благоприятните условия, създадени в България, да разгърне с пълна сила своя талант. Направените през последните години проучвания сочат, че под перото му са излезли голям брой произведения, предимно похвални и поучителни слова, както и църковни химни и песнопения. Написани на ясен и достъпен език, за да бъдат разбрани "дори от най-простия българин", както се изразява Теофилакт Охридски²¹, тези произведения имали за цел да разкрият основните положения на християнската религия и главно нейните нравствени повели. В това отношение като ревностен проповедник и писател Климент следвал заветите на своя бележит учител Методий.

Книжовна дейност развивал и другият Методиев ученик, Наум, който първоначално ръководел просветното средище в Преслав, а по-късно бил изпратен в Охрид. Той е автор на един канон в чест на апостол Андрей, написан вероятно по време на пребиваването на Кирил и Методий в Рим през 868 г., когато е била отслужена славянска литургия в храма на името на този апостол²². Трябва да се отбележи, че изучаването на литературното дело на Наум все още е в своя начален стадий.

Значително по-добре изследвано е литературното творчество на Константин Преславски. Наред с добре познатите произведения "Азбучна молитва", "Проглас към евангелието", "Учителното евангелие", "Църковно сказание" и преводът на полемичната творба на Атанасий Александрийски срещу арианите, през последните години бяха установени още 51 оригинални произведения из областта на църковната химнография, които обогатяват представата ни за безспорната му дарба на един от първите средновековни български поети. Тези произведения, някои от които са плод на съвместно творчество, разкриват страни от поетическото умение и на Климент Охридски, познат също така като автор на църковни песнопения²³.

В центъра на просветния и книжовен живот в България, чието начало е поставено от учениците на Кирил и Методий, се очертава все по-рележно дворецът на цар Симеон в Преслав, където под прякото ръководство на българския владетел се съставят оригинални творби или се превеждат византийски съчинения с разнообразна тематика – религиозна, философска, литературна, правна. Тук е бил съставен вероятно към 915 г. известният Симеонов сборник, пренесен по-късно в Киевска Русия и преписан през 1073 г. по нареждане на княз Светослав. Сборникът започва с тържествена възхвала за българския владетел, означаван заради неговата любознателност с прозвището "Нов Птолемей" и сравняван с "трудолюбива пчела", която събира като мед мисли от всички цветя.

Така прочее, в резултат на делото на Кирил и Методий, продължено и доразвито от техните ученици след идването им в България през 886, нашата страна се превръща в края на IX и началото на X в. в център на славянската писменост и просвета. Превръща се в център на славянската книга, която носи знания и мъдрост не само в областта на теологията, но и на светските науки чрез такива, преведени в това време от гръцки на български език, творби като "Естоднев", "Диалозите на Псевдокесарий", "Християнска топография" на Козма Индикоплевът и др.²⁴ и особено важно за отбелязване е това, че създадената през този период книга не остава само в границите на България, но прониква и намира почва за разпространение и сред другите православни славянски народи – сърби и руси. Разпространява се по-късно и на север от Дунава – във Влашкото и Молдавското княжество.

От изключително значение е делото на Кирил и Методий, продължено и доразвито от техните ученици за пълното утвърждаване на българската народност като монолитна етнотериториална, етнокултурна и етнополитическа общност със свой език – държавен, литературен, църковен – славянският /старобългарският/, със собствена интелигенция – носител и разпространител на българското народностно самосъзнание по всички краища на българската земя – Мизия, Тракия, Македония.²⁵ Окончателното утвърж-

даване на българската народност е, можем да кажем, един от най-важните, крайни резултати, свързани тясно със забележителния духовен подем сред българското общество, чийто начален тласък започва с идването на Кирилометодиевите ученици в България. И това придава на тяхното дело трайна, непреходна значимост за цялостното наше историческо развитие.

Бележки

1. Срв. съответния пасаж в Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 3. Пространни жития на Кирил и Методий. Подготвили за печат Б. Ангелов и Х. Кодов. С., 1973, с. XIY, IO4 /старобългарски текст/, с. I36 /новобългарски превод/.
2. Пак там, Y, с. I88 /старобългарски текст/, с. I99 /новобългарски превод/.
3. Срв. Милев, А. Гръцките жития на Климент Охридски. Увод, текст, превод и обяснителни бележки. С., 1966, с. XXII, I3I.
4. Срв. Иванов, Й. Български старини из Македония. С., 193I, с. 3I2. Динеков, П., К. Куев и Д. Петканова. Христоматия по старобългарска литература. С., 1978, с. I27.
5. Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 3, с. IO5, XY/старобългарски текст/, с. I37 /новобългарски превод/.
6. Иванов, Й. Български старини, с. 3I2. Срв. и Пространното Кирилово житие, XVII, с. IO8.
7. Милев, А. Гръцките жития ..., с. VI, 99.
8. Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 3, с. I9I. Двамата духовници /попы/ били, както се отбелязва в житието, "бързописци" /скорописъца/.
9. Милев, А. Гръцките жития ..., VI, 99.
10. Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 3, XVII, с. I92. Милев, А. Гръцките жития... XII, с. III.
11. Пак там, II, с. 80.
12. Срв. Vaillant, A. Discours contre les Ariens de Saint Athanase. Version slave et traduction en français. S., 1954, p. 6

13. Срв. Zettler, A. Cyrill und Method im Reichenauer Verbrüderungsbuch. – In: Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster. Bd. 17. Berlin etc., 1983, 280–298.
14. Пак там, с. 293.
15. Срв. Иванов, Й. Български старини, с. 306.
16. Милев, А. Гръцките жития..., XIV, с. II7.
17. Пак там, XVI, с. I2I.
18. Ангелов, Д. Славянският свят през IX–X в. и делото на Кирил и Методий в книжовната традиция./Старобългаристика/ 9, 1985, № 3, с. 12.
19. Милев, А. Гръцките жития ..., с. XVIII, I27.
20. Срв. Попконстантинов, К. Новите открития от Равна. Голям извор на епиграфски паметници. – Плиска, Мадара, Преслав. 14 май, 1980, с. II. Мединцева, А. и К. Попконстантинов. Грамота добро естъ. Новооткрито книжовно средище. – За буквите. Кирилометодиевски вестник, 24 май 1981, №4, с.7.
21. Милев, А. Гръцките жития ..., с. XXII, I33.
22. Срв. Кожухаров, С. Песенното творчество на старобългарския книжовник Наум Охридски. – В: Литературна история. Кн. I2. С., 1984, 3–I9.
23. Попов, Г. Триодни произведения на Константин Преславски. С., 1985. /Кирилометодиевски студии. Кн. 2/. Вж. и Станчев, К. Поетика на старобългарската литература. С., 1982.
24. Срв. Ангелов, Д. Българинът в Средновековието./Светоглед, идеология, душевност/. Варна, 1985, с. 24I сл.
25. Ангелов, Д. Образуване на българската народност. С., 1981, с. 249 сл.